

Az erkölcs jegyében

Egyetemi botrány Hunniában a század tízes éveiben

BÍRÓ JUDIT

“Erkölcst prédikál ma ebben az országban mindenki. Hatatalom és proletárság, a pap és a szabadkőműves, konzervatív és liberális, gazdag és szegény. Hiszen borzasztó erkölcstelenség lehet ám itt, hogy miatta ebben a legzavarosabb országban mindenki egyetért!”

*Ady Endre: Az erkölcs jegyében
Nagyváradai Napló, 1902. augusztus 31.*

1910. Magyarország. A négy éve alakult, Wekerle vezette koalíciós kormány a végét járja. Tisza István egyszeri, majd Lukács László kétszeri – sikertelen – megbízása után január közepén a király Khuen-Héderváry grófort bízza meg kormányalakítással. Nincs elfogadott költségvetés, exlex állapotban van az ország és a parlamentben egyre erősödnek a viharok. Mindez odáig fajul, hogy egy márciusi ülészekon, amikor a miniszterelnök Ferenc József házfeloszlató-kéziratát olvassa fel a háborgó politikusok és az ellenzéki lármától megzavarodott parlamenti gyorsírók előtt, a hat legfelháborodottabb – és legjobban helyezkedő – képviselő tintatartókkal és aktacsomókkal meghajigálja a szónokló kormányfőt. Botrány, skandalum, amit büntetőtörvényszéki tárgyalás követ. A három év múlva meghozott ítélet szerint a hatból csak három képviselő vétett a rend és az ország törvényes miniszterelnöke ellen; egy, illetve fél havi fogházbüntetéssel, valamint 500, illetve 300 korona pénzbüntetéssel sújtják őket.

A koalíciós kormány politikai süllyesztőbe kerülését az életkörülmények gyors romlása is előidézi. A 880 ezres Budapesten előbb 10-30%-kal, majd 10-15%-kal emelik fel a lakbéreket. A húsárak 20-40%-kal nőnek. Közben, elsősorban a fővárosban, de az egész ország rémületére, ismét tombol a tifuszbajrvány. 1910 márciusában a Szatmár vármegyei Ökörítón a vasárnap esti mulatságnak helyet adó magtár teteje felgyullad, alázuhan és tizenkét perc alatt meghal négyszáz ember. A közvéleményt azonban ennél a katasztrófánál sokkal jobban foglalkoztatja a látótávolságba kerülő Halley-üstökös és az emiatt várható világvége. Szakértők hada igyekszik megnyugtítani a borzongó olvasókat: az elsurranó égítest csupán múlt gyomorpanaszokat fog majd okozni a földi halandóknak.

A parlamenti csatározásokról beszámoló, a valódi tragédiáknak és háborzongató “érdekes hírek”-nek helyet adó politikai napilapokat a századfordulótól az utcákon árusítják. A bulvárlapok tulajdonosai és főszerkesztői nem keveset kockáztatnak vállalkozásukkal, hiszen nem fix közönségnek, nem előfizetőknak írnak. Csupán egy biztos recept létezik a körüti sajtó számára: a szenzáció. És aki a szenzációt megveszi, az – vele együtt – parlamenti tudósításokat, külföldi híreket, tőzsdéi, törvényszéki anyagokat is vesz. Persze ennek a huszonhét fővárosi politikai napilapnak éppúgy meglehet a célzott közönsége, mint az “idősebb testvéreknek”, az élcs és képes újságoknak, irodalmi hetilapoknak. Így például a korszakban többük is a

"magyar katolikus kisemberek" megnyerésén fáradozik. Az alábbiakban leírni kívánt történetünk egyik fontos jellemzője, hogy éppen az egyik legszínvonalatlanabb, a szélsőségesen klerikális *Alkotmány* az egyetemi botrány kirobbantója.

1910. január 22-i, szombati számának címlapján "Csalás az egyetemen" szalagcím alatt, egészoldalas cikkben leplezi le a Pázmány-egyetem egyik tanárát, mondván, bizonyítható, hogy megbeszélte a nála vizsgázó doktor-jelölttel, hogy milyen kérdéseket fog neki föltenni. Az újságcikk másnapra már "beérik": az esetből úgy lesz. Vasárnap – amikor minden hír értéke amúgy is megsokszorozódik – a többi lap is első oldalain tudósít róla. Halljuk, miket kiabálnak a januári csöpös hidegben kipirult arcú rikkancsok: "Óriási botrány az egyetemen" (*Új lap*), "Felfüggesztett doktorrá avatás. Botrányos szigorlat az egyetemen" (*Magyarország*), "Skandalum az egyetemen" (*A Nap*), "Egy klerikális merénylet" (*Budapesti Napló*), "Csalás az egyetemen. Klerikális orvttamadás" (*Népszava*), "Néppárti diktatúra az egyetemen" (*Magyar Szó*). Már a címekből is látható, hogy a lapok – politikai állásuknak megfelelően – meglehetősen eltérően minősítik az esetet és szereplőit. A különböző megtételek ellenére az Alkotmány eléri fő célját, és provokatív cikke révén a botrány egyre nő; állásfoglalásra kényszeríti az egyetemet, a kultuszkormányzatot, majd magát az esküdtbírótságot, szimpátia- és ellentüntetésekre ösztönözi az egyetem hallgatóit – "szentimréseket" és Galilei-körösöket –, és lehetővé teszi a sajtó számára, hogy újra és újra cikkezzen az ország – a nép? az intelligencia? az elit? – kulturális színvonalától kezdve a magyarságot léteben fenyegető belső ellenségekig minden témában.

Nézzük hát magát a történetet és fontosabb szereplőit!

Egy német nyelvű újság szerkesztője és egyben alapítója – Singer Arthur – bölcsészdoktori fokozat megszerzésére vállalkozik a magyar királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Jogászdoktori diplomája van ugyan, de a bölcsészkart nem végezte el. Azonban az illetékes kari bizottság – az újságíró felmutatott tudományos munkái alapján – engedélyezi számára a doktori cím megszerzését. A negyvenes éveiben járó doktorjelölt a "bölcsezzettanhallgatók segítő egyesületében" szerez magának egy korrepetitort, akivel a vizsgára való felkészülést meg is kezdi. Emellett konzultál a vizsgáztatásával megbízott tanárokkal is.

Mindeközben, a vizsga előtt hat nappal, három, az Országos Néppárthoz tartozó országgyűlési képviselő lepecsételt borítékot helyez el egy közjegyzőnél, amelyben közlik, tudomásuk van arról, hogy Singer Arthur és az egyik tanár – Marczali Henrik – megegyeztek a vizsgakérdéseket illetően.

Eljön a vizsga napja. Ott áll a doktor-jelölt a vizsgabizottság előtt, amelynek elnöke a dékán, tagjai az egyetem nyilvános rendes tanárai. A báró Eötvös József kultuszminiszter által 1868-ban nyilvánossá tett doktori vizsgának jelen esetünkben is van közönsége, méghozzá az Alkotmány egyik újságírója és gyorsírója, aki szigorúan feljegyez minden, a teremben elhangzott szót, főleg, amikor Marczali Henrikre kerül a sor. A tanár által feltett négy kérdésből a vizsgázó csak kettőre tud értékelhető választ adni, s mivel a másik két szakterületen is hasonló eredményt mutat, a vizsgabizottság elégséggessel (rite) értékeli. A leendő bölcsészdoktor így is elégedett, este rokonai és kollégái ünneplik. Azonban a másnapi promotio elmarad: az egyetem rektorát, aki egyébként szintén országgyűlési képviselő, nemcsak az Alkotmány cikke, hanem az őt felkereső három néppárti képviselő is meggyőzi arról, hogy halassza el a doktorrá avatást. Vasárnap estére pedig, amikor már az utcák az egyetemi botránytól hangosak, az is kiderül, hogy a megtámadott professzor – rágalmazás és becsületsértés vádjával – sajtópert indít az Alkotmány újságírója és a három képviselő ellen, ezzel egyidőben pedig az egyetemi tanácsnál fegyelmi vizsgálatot indíttat maga ellen.

Marczali (1874-ig Morgenstein) Henrik hosszú élete során (1856-1940) többször is

megsérti az éppen érvényben lévő társadalmi szabályokat, rendezőelveket. Feltűnően vezna – Petőfi termetét és vonásait idéző –, feltűnően nagy tudású gyerek. Még nincs 15 éves, amikor a pesti egyetem bölcsészkarának hallgatója, 16 évesen pedig az egyetemi gyakorló iskola, a Főgimnázium ösztöndíjas tanára. Ekkoriban már sorra írja recenzióit, amikben élemedett, tekintélyes tudósokkal vitázik történelemlről, földrajztudományról, fizikáról. Kétéves külföldi ösztöndíja után hazatérve egyike lesz az első magyarországi professzionális történészeknek: akkoriban szokatlan módon családi levéltárakban kutat, forrásanyagokat elemez. Egyetemi helyettes tanár, majd magántanár lesz. Még mindig csak 26 éves, amikor Trefort kultuszminiszter – nem tudván, hogy Marczali zsidó – 1882-ben előterjeszti az egyetemi hierarchia csúcsát jelentő nyilvános rendes tanári címre. De zsidók ekkoriban még nem juthattak katedrához a Monarchiában (1882 különben sem szerencsés év: ekkor zajlik a tiszzaeszlári per). Már két éve az akadémia levelező tagja, amikor az izraelita vallás emancipációját kimondó 1895:XLIII.tc. kihirdetésének évében, 39 évesen egyetemi nyilvános rendes tanár lesz. Aszketikus életmódú, hihetetlen munkabírású, rendkívül termékeny, ugyanakkor könyörtelenül kritikus. A szakajtóban hamar megindul ellene a támadás gyors egymásutánban kiadott munkái miatt. Legnagyobb bűnéül magyartalanságát említi, azt, hogy történelemszemléletében figyelmen kívül hagyja a magyar sajátosságokat és egy általános társadalomfejlődési vonalat követ. 1907-ben pedig sor kerül képviselőházi "kíprédikálására" is: egy, a "vallási és erkölcsi indifferenzizmus" ellen felszólaló néppárti képviselő Marczali személyével igyekszik bizonyítani a tudományosság vezető pozícióinak rossz kezekbe kerülését. 1895 ugyanis nemcsak a zsidóság recepciójának az éve, hanem egy új párt, az Országos Néppárt megalakulásának időpontja is. A párt "fekete lobogóján" jelszóként a társadalom keresztény jellegének megóvása, az egyházpolitikai törvények elleni harc, a "nemzet" és a "nép" egzisztenciális biztosítása szerepel.

A Marczali elleni 1910-es botrány kirobbantásának közvetlen okát igen egyszerű fölfedezni: ekkortájt jut el a többé-kevésbé automatikusan működő egyetemi hierarchiában a dékáni poszt betöltéséig: 54 éves, már 15 éve nyilvános rendes tanár, egyike a legismertebb történészeknek (külföldön is rendszeresen publikál). Éppen emiatt azonban igen sok a bölcsészkarai ellenlábasa, élükön Ballagi Aladárral, akivel Marczali kibékíthetetlen szakmai és személyes ellentétben áll. Az Alkotmány "leleplező" cikkének megjelenése utáni negyedik napon megindul az egyetemi tanács fegyelmi vizsgálata a tanár ellen. A koronatanú a doktorálásra vállalkozó újságíró korrepetitora lesz, aki úgy vall, hogy Singer elárulta neki a Marczalival megkötött megállapodást. A fegyelmi bizottság azonban nem talál egyértelmű bizonyítékot a tanár ellen, ezért a kimondható leggyengébb ítéletben, "rosszallásban" részesíti. A kari tanári testület viszont elutasítja mindezt: no, nem azért, hogy Marczalit védje, hanem mert úgy véli, az egyetemi tanáccsal szemben csak a kar kompetens arra, hogy tanára felett ítélkezzék. Ekkorra tehát az egyetemi tanács és a kari tanári testület közötti jogkörbeli, autonómiabeli csatározássá fajul a dolog. Új vizsgálat indul, amely a következő év elejéig húzódik és amelyben teljesen új hangsúlyokat kap az ügy. Már nem arról van szó, hogy egy doktor-jelölt tisztességlen úton próbált tudományos fokozathoz jutni. Az újonnan kialakított vád szerint a Singer Arthur által beadott írásbeli értékezés valaki másnak a műve. S bár a megvádolt rögtön fellebbez – a plágium vádja egy újságíró számára nem kis presztízavesztés –, a kari tanácsülésen megszavazzák a doktori vizsga érvénytelenítését –, az "igen"-t szavazók között emeli fel kezét Marczali Henrik is... Az a Marczali, aki végig hangoztatja, hogy előre kitervelt, koncepciók ügy áldozata lett és aki most győztesen hagyja el az egyetemi küzdőteret; ellenfeleinek némi vigaszt csak az nyújt, hogy soha nem lesz a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja.

Az egyetemi vizsgálattal párhuzamosan a büntetőtvényszék a Marczali által az Alkotmány újságírója és a három néppárti képviselő ellen indított rágalmazási és becsületsértési ügyet készíti elő. A botrány kirobbantója, a harminc év körüli, fekete körszakállas, beteges külsejű újságíró annak idején Marczali tanítványa volt. A zsidó származású, harcosan klerikális Friedrich István – alias: Singer Arthur – és a történet-számvetés-tanár világhíre nem fért össze egymással, a féltév végén megszülető osztályzat pedig végképp elmérgesítette viszonyukat. Itt kell azt megjegyezni, hogy a bértollnokot egyszer már megbüntették sajtóvétség miatt, mint ahogy a néppárti képviselők is álltak már bíróság előtt párbajvétség és becsületsértés miatt.

A tárgyalást az eset után három évvel nyilvánosan, nagy közönség előtt és természetesen a sajtó érdeklődésétől kísértén tartják meg. Mind a vádlottak, mind a megrágalmazottak fenntartják állításukat, senki nem érzi magát bűnösnek. Marczali tudományos munkájára, a politikától való távolállására hívja föl az esküdtek figyelmét, és ügye kapcsán a "sötétség támadásáról" beszél. Az ügyész is erre fűzi föl mondandóját: megvádoltak egy nagyhírű tudóst, aki egy általános és az egyetemen szokásban lévő módszer – konzultáció – szerint készítette föl a doktor-jelöltet. A védelem azt hangoztatja, hogy a tanár tudása a jelen esetben irreleváns; a lényeg, hogy egy indokolatlan ambícióktól fűtött embert akart a doktori fokozathoz segíteni. A vádlottak visszautasítják az antiszemitizmus vádját. A meghozott verdikt szerint a három országgyűlési képviselő nem bűnös, ellentétben az Alkotmány újságírójával, akit kétféle becsületsértés miatt összesen 6000 korona bírsággal sújtanak.

A per véget ér, a terem kiürül, a történet szereplői lassan eltűnnek szemünk elől. Bár Marczali tovább publikál, de elterelődik róla a figyelem: óriási visszhangot keltve jelenik meg hajdanvolt tanítványa, Székfű Gyula "Száműzött Rákóczi"-ja, amelytől ugyanúgy számonkérhető a nemzeti dicsőség, a történelmi nagyság, mint korábban Marczali munkáitól. Az ügyben érdekelt néppárti képviselők közül kettő – követve az idők szavát – átlép a Függetlenségi Pártba. A per után néhány hónappal meghal az elítélt újságíró, akinek emlékéért azonban az Alkotmány igyekszik ápolni: tehetséges publicisták kinevelésére a nevével fémjelzett alapot hoz létre.

A század tízes éveinek normái szerint esetünkben semmi rendkívüli nincs. 1910 januárjában bizonytalan a politikai helyzet – csak a júniusi választások után kezdheti hatalmának kiépitését a győztes Nemzeti Munkapárt –, s az egymással versengő pártok ilyen időkben még nagyobb súllyal vetik be a kampányba a párt-sajtót, s a politikai napilapok "eredményes" működésének egyik bizonyítéka éppen az, hogy e korban oly gyakoriak a sajtóperek (melyek azonban a legtöbbször bocsánatkéréssel végződnek). Az sem titok, hogy baj van az egyetemmel. Országgyűlési felszólalások, újságcikkek sora foglalkozik a színvonalatlan, korrupt felsőoktatással, a túlzásúfolt intézményekkel.

Az 1910-es egyetemi botrány egy partikulárisnak számító közéleti játszma volt: a néppárti, klerikális támadás, támogatva akár az értelmiség krémjét adó szaktudósok egy csoportjával vagy éppen elszánt újságírókkal, nem ért célt. Marczali Henrik az egyetemen maradt – egészen 1920-ig, amikor is előbb szabadságozóják, majd nyugdíjazták, pedig még hat éve van a tényleges szolgálati korhatárig. Az ok: a professzor 1918/19 alatti magatartása. Ekkor már a tét nagyobb, a játszmák kimenetele pedig súlyosabb. Hiszen korszakváltás zajlik. Magyarország nem a Monarchia tagja már, megkezdődik egy új történelmi periódus, amelyet az utókor Horthy-érának nevez. S innen nézve a Habsburg-Magyar Monarchia valóban a "boldog békeidők" korának tűnik fel.